

ÇEVRE SORUNLARININ KÜRESELLEŞMENİN YAPISAL SORUNLARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Berna AKSOY ÖZCAN¹

Öz

Günümüzde küresel sistemin karşılıklı bağımlılık, kuzey-güney ayrımı, gelir eşitsizliği, kaynak eşitsizliği gibi yapısal sorunları, devletlerarası ekonomik ve siyasi ilişkileri etkileyen önemli unsurlardır. Sanayileşme sürecinde, çevrenin bir kaynak olarak kullanılmasıyla artan üretim, 1970'li yıllarda çevre sorunlarının hızla artmaya başlamasıyla, küresel bir sorun haline almıştır. Günümüzde ise, çevre sorunlarının neden olduğu kuraklık, kaynakların bozulması ya da azalması, çevre kirliliği gibi etkenler, devletlerarası ilişkilerde çatışma riskini arttırmaya başlamıştır.

Bu çalışmanın amacı, çevre sorunlarının devletlerin kalkınma hedefleri paralelinde artmasının temel nedeni olarak küreselleşme sonucu ortaya çıkan sorunlar üzerinden sebep-sonuç ilişkisi kurmaktır. Çalışmanın temel iddiası, çevre sorunlarının kökeninin küreselleşmenin yapısal sorunları olduğu ve bu sürecin gelecekte devletler açısından çatışma riski taşıdığıdır. Çalışmanın ilk bölümünde; küreselleşmenin yapısal özellikleri ve sanayileşme döneminin yarattığı çevre sorunlarının küresel nitelikleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise küreselleşmenin yapısal sorunlarının çevreyle olan ilişkisi, karşılıklı bağımlılık, iktisadi eşitsizlikler, kıt kaynaklar üzerinden ele alınmıştır. Son bölümde ise, uluslararası çevre anlaşmalarının hedeflerine ulaşmasının önündeki engellerin, sorun çözücü olan devletler açısından iktisadi ve siyasi eşitsizlikler nedeniyle yarattığı engeller, küreselleşme üzerinden tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevre sorunları, Küreselleşme, Çatışma, Eşitsizlik, Karşılıklı bağımlılık

Jel Sınıflandırması: F64, Q54, Q56

EVALUATION OF ENVIRONMENTAL PROBLEMS IN TERMS OF STRUCTURAL PROBLEMS OF GLOBALIZATION

Abstract

Nowadays, structural problems of the global system such as interdependence, center-periphery relations, income inequality, and resource inequality are important factors affecting interstate economic and political relations. Increasing production with the use of the environment as a resource in the industrialization process has become a global problem with the rapid increase in environmental problems in the 1970s. Today, issues such as drought caused by environmental problems, deterioration or decrease in resources, environmental pollution have begun to increase the risk of conflict in interstate relations.

The aim of this study is to establish a cause-effect relationship over the inequalities created by globalization as the main reason for the increase in global environmental problems in parallel with the development goals of the states. The main claim of the study is that the root of environmental problems is the structural problems of globalization and this process carries the risk of conflict for states in the future. In the first part of the study; Structural features of globalization and global characteristics of environmental problems created by the industrialization period are emphasized. In the second part, the relationship between the structural problems of globalization and the environment, interdependence, economic inequalities and scarce resources are discussed. In the last part, the obstacles to the achievement of the goals of international environmental agreements due to economic and political inequalities in terms of problem solver states are discussed through global process.

Keywords: Environmental Issues, Globalisation, Inequality, Environmental Conflict, Interdependence

Jel Classification: F64, Q54, Q56

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, bernaaksoy.ozcan@nisantasi.edu.tr, ORCID:0000-0002-2448-6282

1. Giriş

Uluslararası ilişkiler çalışmalarında sıkça karşılaştığımız çatışma ve güvenlik konuları, devletlerarası ilişkileri etkileyen temel faktörlerdir. Devlet yönetiminin, sınırları korumak, güvenliği sağlamak dışında bu sınırlar içinde yaşayan toplumların gelecekte her tür tehdide karşı korunması amacıyla gerekli tedbirleri almak, koruyucu politikalar üretmek ve değişen koşullara göre bu planları revize etmek sorumluluğu da vardır. Bundan dolayı devletlerin, çevre sorunlarına ve gelecekte bu sorunların yol açacağı tehditlere karşı kayıtsız kalamayacağı açıktır. Hem bölgesel hem de küresel düzeydeki bu tehditler, başta su kıtlığı olmak üzere gıda kıtlığı, kaynak kıtlığı, enerji kıtlığı ve iklim değişikliğinin neden olduğu kuraklık üzerinden güvenlik kaygısı yaratmakta, aynı zamanda çatışma riski de taşımaktadır.

Küresel çevre sorunlarının dünyadaki yaşamı tehdit eden boyutu 1970'li yıllarda çeşitli bilimsel araştırmalarla ele alınmıştır. 1972 Stockholm Çevre Konferansı'nda "Büyümenin Sınırları" (*Limits to Growth*) adlı raporda, medeniyetimizin sürekliliğinin tabi olduğu kaynakları hızla tükettiği tespit edilmiştir. 1987'de Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun başkanı olan Gro Harlem Brundtland'ın adıyla anılan raporda ise, ilk kez "sürdürülebilir kalkınma" kavramından bahsedilmiştir. Rapora göre sürdürülebilir kalkınma; "gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılamaları becerisine gölge düşürmeksizin bugünün ihtiyaçlarını karşılayan kalkınma" olarak tarif edilir. Bu tarihten sonra da 1992 Rio Zirvesi, 2002 Johannesburg Zirvesi, 2005 Kyoto Protokolü, 2009 Kopenhag Zirvesi, 2015 Paris Antlaşması ile gelinen süreçte temelde kalkınmanın sürdürülebilirliği üzerinden küresel çözüm yöntemleri sunulmuştur.

Yerel ve bölgesel düzeyde ortaya çıkan çevre sorunları, bu sorunların neden olduğu iktisadi girdilerin maliyeti üzerinden elde edilen kazançlara neredeyse eş maliyetleri nedeniyle gelişmiş ülkeler tarafından görmezden gelinmektedir. Devlet yönetimleri tarafından, araştırmacıların ve çevre kuruluşlarının geleceğe dair risk analiz raporlarında belirtilen doğal kaynakların paylaşımı ve çevre güvenliği sorunlarının çatışma ile ilişkisi sıkça tartışılan konular arasındadır. Geçmişte bu konuda yapılmış çalışmalardan 1994 tarihli Robert Kaplan'ın "Gelmekte olan Anarşi" (*Coming Anarchy*) adlı eseri, jeopolitik bir tehdit olarak çevresel bozulmadan bahsetmekte ve devletlerin çevre sorunlarının yarattığı kaynakların bozulması, azalması sonucu bu kaynakların kullanımında karşılaşacakları eşitsizliklerin yaratacağı tehditleri anlatmaktadır. Özellikle bu durumun anarşi yaratacak derecede merkezi yönetimleri etkileyecek, iç ve dış istikrarı ve güvenliği bozacak olmasına dikkat çekmiştir. Gelecekte güvenliğin çevreyle bağlantısını ele alan N. Meyers, 1993 tarihli "Nihai güvenlik: Siyasi istikrarın çevresel temeli"

(Ultimate Security: Environmental Basis of Sustainability) adlı eserinde, çevresel çöküşün en büyük tehdit oluşturduğundan bahsederek, nihai güvenliğin silahlanarak veya ekonomik güç elde ederek değil, çevreyi koruyarak elde edilebileceğini savunmuştur. Bu konuda son dönemde yapılmış akademik çalışmalardan S. Dalby, H.G.Brauch ve U. Oswald Spring 'in başını çektiği bir grup tarafından güvenlik ve çevre arasındaki ilişkiler, insani güvenlik-çevresel güvenlik ekseninde araştırılmıştır (Dalby, 2002; Brauch, 2005; Oswald, 2009). Bu konuda başka bir grup araştırmacı ise, çalışmalarında güvenlik kavramını sıklıkla çatışma riski ile incelemiştir (Salehyan,2008; Homer-Dixon,2007; Barnett, 2007).

Bu çalışmada, önceki çalışmalardan farklı olarak çevresel sorunların çözümünde sorunun temel kaynağı olarak sanayileşme sonrası ortaya çıkan küreselleşmenin yarattığı sorunlar ele alınacaktır. Çalışmanın amacı, küresel çevre sorunlarının devletlerin kalkınma hedefleri paralelinde artmasının temel nedeni olarak küreselleşmenin yarattığı eşitsizlikler üzerinden sebep-sonuç ilişkisi kurmaktır. Çalışmanın temel sorunsalı; çevre sorunlarının kökeninin küreselleşmenin yapısal sorunları olduğu iddiasında bulunarak, bu sürecin gelecekte hem toplumlar hem de devletler açısından çatışma riski taşıdığından bahsedilecektir. Çevre sorunlarının küreselleşmeyle artan olumsuz etkisi, uluslararası işbirliğine, siyasi istikrara, kaynakların etkin ve verimli kullanılmasına engel olmaktadır. Çevre sorunlarının neden olduğu riskler, devletler tarafından etkin yönetilemezse bu riskler krizlere, bu krizlerle mücadelede devletler başarısız olursa hem içte hem dışta çatışma ve kırılmalara neden olacaktır. Dolayısıyla küreselleşmenin neden olduğu eşitsizliklerin çevre sorunlarını çözmek noktasında bir sebep-sonuç ilişkisi olduğu üzerinde durulacaktır. Bu durumun bir süreci içermesi nedeniyle çalışmanın ilk bölümünde; küreselleşmenin çevre sorunlarıyla ilişkisi ele alınmıştır. İkinci bölümde ise küreselleşmenin yapısal sorunlarının çevreyle olan ilişkisi, karşılıklı bağımlılık, iktisadi eşitsizlikler, kıt kaynaklar üzerinden ele alınmıştır. Son bölümde ise, çevre sorunlarının neden olduğu riskler, devletlerin temel konulardaki eşitsizlikleri ve çatışma riski üzerinden değerlendirilmiştir.

2. Küreselleşmenin Yapısal Özellikleri ve Çevre Sorunlarının Küreselliği

Küreselleşme, modernite ve sanayi kapitalizmi ile günümüzde gittikçe yerleşen bir kavram olmuştur. Anthony Giddens'a göre küreselleşme dört boyutlu bir süreçtir. Bu boyutlar kapitalist dünya sistemi, ulus-devlet sistemi, askeri dünya düzeni ve uluslararası işbölümüdür. Giddens, kapitalist dünya ekonomisinin küreselleşme içinde tek etken olarak ele alınmasını eleştirmektedir. Küreselleşme aşamasında modernitenin getirdiği ulus-devlet yönetiminin yanı

sıra ekonominin aktörleri olarak ulus-aşırı şirketlerin artan gücüne ve önemine dikkat çekmiştir. Ayrıca Giddens, ulus-aşırı şirketlerin devletlerin gücüyle rekabet edemeyeceği alanlar olduğunu belirtmektedir. Ulus-devletlerin küresel siyasal düzende, şirketlerin ise dünya ekonomisi içinde temel aktör olduğunu iddia etmektedir (Emre, 2015: 17). Bu süreçte, uluslararası ilişkilerde işbirliği kuralının temel unsuru olarak ulus-devletlerarasındaki ilişkileri küreselleşmenin kurumsal araçları olarak gören Giddens, gözetim ve şiddet aracı olarak askeri desteğe ihtiyaç duymanın, savaş endüstrisinin oluşumunun askeri ve teknolojik ilerlemenin de desteğinde vücut bulduğunu ifade etmektedir. (Giddens, 2004: 45). Askeri ve siyasi ittifaklar birbiriyle iç içe ve ticarileşen unsurlar bütünü olmaktadır. Savaş endüstrisi bu konuda güçlü devletlerin iktisadi gelirlerinin önemli bir kısmını tutmaktadır.

Küreselleşmenin bir diğer boyutu, uluslararası işbirliğidir. Giddens, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası devletlerin yeniden inşasında, uluslararası ittifakları, Birleşmiş Milletler (B.M.) gibi uluslararası bir örgütlenmeyi küresel iktisadi işbölümünde bir çözüm odağı olarak görmektedir (Giddens, 2004: 47). Küreselleşme, bünyesinde hem iktisadi hem siyasi hem de kültürel bir özdeşleşme oluşumuna zemin hazırlayarak uluslararası ilişkilerde organize olmayı teşvik etmiştir. Bu durumda ulus-devlet kimliğine sahip ülkelerarası işbirliği ve ortak hareket etme eylemi beraberinde demokrasi kültürünü ve kamuoyu dengesini de getirmiştir.

Küreselleşme, moderniteyle gittikçe kontrolü zor fakat devletlerarası işbirliğine dayanan, ekonomik altyapısı güçlü, demokratik kazanımları değer olarak benimsemiş toplumların ve yönetimlerin, kültürel, siyasi ve ekonomik araçları ihraç ettikleri, fakat bu imkânı elde edememiş toplumların ise bu araçları düzenli olarak ithal ettiği veya ithal etmeye mecbur bırakıldığı alanlar bütünüdür. Dolayısıyla küreselleşme güçlü ekonomilere ve demokratik yönetimlere sahip devletler için faydalı iken hem ekonomik hem de siyasi olarak zayıf yönetimlere sahip devletler açısından ise maliyetli olmaktadır. Küreselleşme aktör olarak yalnız ulus-devlete değil, küresel şirketlere, uluslararası şirketlere, sivil toplum kuruluşlarına da iletişim ve yönetim olarak yer vermektedir. Çünkü II. Dünya Savaşı'ndan sonra devletlerin yeniden yapılanma süreçlerinde ekonomik ve siyasi işbirliği, beraberinde ilişkilerin ve işbirliğinin de ticarileşmesini kaçınılmaz kılmıştır. Bu noktada küreselleşme iktisadi işbirlikleri üzerinden küresel siyasi işbirliklerine doğru bir yapılanma göstermiştir (Smith, 2020: 76).

Günümüzde teknolojik yeniliklerle mesafelerin ortadan kalkması, ulusal hükümetlerin ülke içi sorunları çözmedeki yeteneklerinde azalma, uluslararası toplumlarda güçlü ortaklıkların ortaya çıkması, eğitim ve yetki kazanımında üst düzeye gelmiş vatandaşların devlet otoritesine karşı özgür davranma isteklerinde artış vb. bazı dönüşümler yaşanmıştır (Eşkinat, 1998).

Küreselleşmenin modernite ile getirdiği yapısal sorunları tetikleyen bir dönüşümler çağından bahsedilmektedir. Sistemsel olarak sanayileşme sonrası modernitenin olumlu veya olumsuz etkilerini de hissettiren bir küresel düzene doğru sürüklenmekte olan uluslararası toplum, karşılıklı bağımlılık sonucu birbiriyle iktisadi, siyasi ve sosyal etkileşim içindedir (Giddens, 2000: 53). Giddens'a göre, "küreselleşme karmaşık süreçlerin bir araya geldiği bir olgular kümesidir. Aynı zamanda çelişkili ya da birbirine zıt etkenlerin de devreye girdiği bir süreç olan küreselleşme, sonuç itibarıyla gücün yahut yetkinin yerel toplulukların elinden alınıp küresel arenaya aktarılmasıdır" (Giddens, 2000: 54). Aynı zamanda küreselleşmeyle dünyanın küçük bir köy olmaktan ziyade, küresel yağmaya maruz kaldığından bahsederek sistem içinde olumsuz etkilerin daha fazla olduğunu savunmuş ve küreselleşmeyi, risk, gelenek, aile ve demokrasi başlıklarında ele almıştır.

Giddens, risk olarak küresel ısınmanın neden olduğu iklim değişikliklerinin endüstriyel gelişmenin bir sonucu olduğunu iddia ederek, riskleri dışsal ve içsel riskler olarak tanımlamakta ve dışsal riskleri doğanın neden olduğu veya olacağı riskler, içsel riskleri ise insanın neden olduğu ve olacağı riskler olarak ayırmaktadır. Bu riskler içinde riskin kaygı boyutu açısından en kaygı verici olanını da insanın neden olduğu riskler olarak görmektedir (Giddens, 2000: 55). Günümüzde insan varlığının dünyada var olmadığı hesaplandığında dünyanın kendini onarabilmesinin yüz yıl gibi bir sürede mümkün olduğu araştırmalar sonucu tespit edilmiştir (Weisman, 2008: 78). Dolayısıyla küreselleşmeden kaynaklanan içsel riskler, insanlığın, neden olduğu olumsuzlukları telafi etmesiyle çözüme kavuşacaktır.

Tarihte ilk kez kömürün sanayide kullanılmaya başlandığı 1700'lü yıllarda hava kirliliği ortaya çıkmıştır. 1800'lü yıllarda sanayileşmenin gittikçe toplumun yaşam dinamiklerini etkilemesi, insanların şehirlerde yaşamaya başlaması doğada kirlilik sorununu arttırmıştır. Sanayileşme ve şehirleşme nedeniyle bazı sivil toplum örgütlenmelerinin doğayı korumak adına örgütlendikleri görülmüştür. İngiltere'de kurulan Alpçilik Kulübü (1857), Açık Alanları Koruma Derneği (1865), Kraliyet Kuşları Koruma Derneği (1865) ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 'nde kurulan Apalachian Dağcılık Kulübü (1876), Portland Dağcılık Kulübü (1876), Ulusal Audubon Topluluğu (1885), Sierra Kulüp (1892) bu yöndeki örgütlenmelerin ilk örneklerini oluşturur (Bozyiğit ve Karaaslan, 1998). Bu dönemde sanayileşme döneminin ilk kirlilik karşıtı eylemi, İngiltere'de 1863'te yürürlüğe giren Alkali Yasası (*Alkali Act*)'dır. Alkali endüstrisinde hidroklorik asit önemli bir çevre sorunu olmuştur. İngiltere'nin sabun, tekstil ve cam endüstrisinde sıkça kullanılan sodanın üretimi, havaya dağılan asidin yoğunluğu nedeniyle büyük oranda çevredeki tarlalarda yetişen ürünlere zarar vermiştir. Sonuç olarak havadaki

emisyon kontrolü, ilk kez İngiltere’de Alkali Yasası ile uygulanmaya başlanmış, daha sonra endüstriyel üretimde kullanılan diğer zehirli gazların da kapsama dahil edilmesiyle yasa genişletilmiştir (McCormick, 1993: 82). 1872’de ise İsveç’te ilk kez göçmen kuşları koruma adı altında uluslararası bir komisyon oluşturulmuştur (McCormick, 1993: 85). Küresel düzeyde doğal kaynakları koruma adına çevre yönetiminde ilk girişim, 1909 tarihli Amerika Doğal Kaynakları Koruma Dünya Kongresi’ydi. İlk küresel kaynak yönetimi faaliyeti de 1931’de yapılan “Balina Kongresi” olmuştur. Bu kongre 1946’da Dünya Balina Komisyonu’nun kurulmasına öncülük etmiştir (Brenton, 1994: 17).

19. yüzyılda, uluslararası çevre aktivitelerinin en önemli özelliği, doğadaki sorunların çözümünden ziyade korunmasına yönelik girişimler olmalarıdır. İngiltere, ABD, Arjantin ve Brezilya’nın bulunduğu 17 ülke, 1940’ta “Batı Yarım Küresinde Tabiatın ve Yabani Hayvanların Korunması” anlaşmasını imzaladılar (Kurtoğlu, 2007: 61). Kirlilik sorununun uluslararası çözümüne bir örnek, 1935’te görülen “Train Smelter” davası olmuştur. Bu dava için uluslararası hakem kurulu oluşturulmuş ve metal rafinerilerinin emisyonunun Amerika Birleşik Devletleri’ndeki (A.B.D) tarım ürünlerinin uğradığı zarar için Kanada, A.B.D.’ye tazminat ödemiştir. (Prunella, 2014) İlk kez uluslararası düzeyde sınırları aşan kirlilik sorunu ise, akaryakıtın tankerlerden denize dökülmesidir. 1920’li yıllara dayanan bu sorunun, kuşlar ve kıyıları üzerinde yarattığı tahribat, günümüzde de önemli çevre sorunlarından biri olmaya devam etmektedir. İngiliz hükümeti, 1954’de Londra’da akaryakıt kirliliğine karşı bir grup gönüllü tarafından görüşmeye çağırılmıştır. Aynı tarihte, kirlilikle mücadele için uluslararası bir antlaşma “Akaryakıt Kirliliğinden Koruma Amaçlı Uluslararası Kongresi”nde imzalanmıştır (Brenton, 1994: 19). Bu antlaşma, kısmen de olsa deniz kirliliğini önlemek açısından uluslararası düzeyde bir iyi niyet beyanıdır.

Uluslararası antlaşmanın uygulanmasında ulusal hukuk yasalarından ziyade en önemli etken; antlaşmalara imza koyan ülkelerin filoları üzerinde ulusal hukuktan kaynaklanan vergi uygulamalarına tabi olmak dezavantajından filolarını kurtarmak olmuştur. 1958’de B.M.’nin bir yan kuruluşu olarak kurulan Uluslararası Denizcilik Örgütü (IMO), uluslararası düzeyde etkinliği zayıf bir örgüt olmasına rağmen deniz kirliliği sorunu üzerine yaptığı çalışmalarla uzmanların ve denizcilerin bir araya geldiği uluslararası bir çalışma grubuyla günümüzde hala uygulamaları denetlemektedir. Aslında deniz kirliliğinde sorun, ilerleyen teknolojinin yeniliklerinden faydalanmanın getirdiği maliyetlerin artışı ile ortaya çıkmaktadır. Tanker sahipleri, daha az kirliliğe yol açacak teknolojileri kabul etmekte ve maliyetlere katlanmakta isteksiz davranmışlardır. Dolayısıyla antlaşma 1962, 1969 ve 1971’de değişiklikler etrafında

güçlendirilmiştir. Sonuçta, istatistikler, denize dökülen akaryakıtın azaltıldığı şeklinde önemli bir çabanın gerçekleştiğine dikkat çekmiştir. 1981’de IMO Raporu, 1970’lerdekine oranla %30 kirliliğin azaldığını göstermiştir. Denizyoluyla akaryakıt taşımacılığı da %17 oranında azalmıştır (Frank, 1997: 37). Bu antlaşma, çevre kirliliği sorununa aktörler temelinde devletlerin başarılı bir çözüm ürettiğini gösteren örneklerin başında yer almaktadır.

Günümüzde küresel ısınma sonucu ortaya çıkan iklim değişikliğinin yarattığı sorunlar, ulusal güvenlik düzeyinde çözülemeyecek derecede geniş kapsamlıdır. Çevresel felaketlerin yol açtığı kargaşa ortamının, çevresel güvenlik tanımının sıkça kullanılmaya başlandığı 1990’lı yıllardan sonra ulusal güvenlik kavramı ile örtüşen hali, özellikle bazı akademik çalışmalarda (Buzan, Waever, & De Wilde, 1998; Homer-Dixon, 1999) da güvenlik kavramının küreselleşmeyle çeşitlendiği veya genişlediği fikrini ortaya koymuştur. Güvenlik kavramı, zaman ve mekân ilişkisine bağlı olduğundan küreselleşmenin mekansızlaşmaya dayalı yapısı, sorunların da geniş ve kapsamlı olmasına neden olmaktadır. Aynı zamanda çevre sorunlarının zaman ilişkisi, acil çözüm üretmenin sorunların çözümünde karşılaşılabilecek tehditlerin azaltılması açısından önemli olduğunu göstermektedir.

Küreselleşme, modernite ve sanayi kapitalizmi ile günümüzde tüm dünyada yerleşmiş iktisadi ve politik bir sistemi oluşturmuştur. Devlet egemenliğini sınırlayan veya kısıtlayan küreselleşme, sistemde karşılıklı bağımlılık yaratarak ulus-devletin etkin rolünü de sınırlandırmıştır. Aslında küreselleşme devletlerin iktisadi ve siyasi politikalarının bir ürünüdür ya da toplamıdır (Weiss, 2012: 32) Çünkü uluslararası ticarete devletler, ticari yaptırımları (sübvansiyonlar, dış ticaret kısıtlamaları vb.) ile uluslararası ticareti sınırlandıran veya serbestleştiren mekanizmaları kullanarak uluslararası ticari dolaşımın da sınırlarını belirlemektedir. Fakat bunu yapabilen hangi devletlerdir? Küreselleşme, moderniteyle gittikçe kontrolü zor fakat devletlerarası karşılıklı bağımlılığa dayalı, ekonomik altyapısı güçlü, demokratik yönetimleri istikrarlı olan devletlerin kazanımlarına açıktır (Giddens, 2013: 113). Kültürel, siyasi ve iktisadi araçlarını ihraç eden endüstrileşmiş güçlü devletlerin, gelişmemiş devletler üzerindeki etkin varlığı, bu noktada birçok alanda eşitsizliğe neden olmaktadır.

Eşitsizlik, küreselleşmenin ve liberal iktisadi politikaların uygulanmasının bir etken faktörü olarak devamlılığını korumaktadır. Çünkü iktisadi açıdan doğanın sermaye olarak görüldüğü bu sistemde, fayda-maliyet, kar-zarar dengesinin devamlılığı, kavramsal olarak eşitsizliği akla getirmektedir. En düşük maliyetin gerçekleşmesi için ucuza temin etmenin gerekliliği, iktisadi açıdan makul olmalıdır. Fakat ucuza maliyetin zararı, temin edilenden çıkarsa faydası da temin edene aktarılır. Sistem bütünüyle tahterevallî dengesi üzerine kuruludur. Bir taraf kalkınırken

diğer tarafın kalkınamaması veya kalkınma hızını sabit veya düşük tutması gerekir. Bu durumda uluslararası işbirliğinden bahsedebilmek için bazı ülkelerin şimdiye kadar elde ettikleri kazanımlardan bir miktar feragat etmeleri ve uluslararası toplum için ortak faydayı sağlamakta samimi davranmaları gerekmektedir.

Küreselleşmenin avantajlarını kullanan devletler, sanayileşme dönemini yaşamış ve güçlü sermaye ve teknoloji birikimine sahip devletlerdir. Uluslararası sistemde yer alan devletlerin birçoğu ikisine de sahip değildir. Dolayısıyla küreselleşme, yayıldığı alan ve etkileri bakımından küresel değildir (Griffiths vd., 2013: 161). Gelişmiş ülkeler, sanayileşmeyle kendilerine refah ekonomisi yaratmıştır. Ekonomik büyüme ve eşitsizlik arasında mevcut bir ilişkiden söz edilmektedir. Fakat küresel bütünleşme içinde bu durumu yalnız iktisadi büyüme ile açıklamak zordur. Küresel eşitsizliklerin iktisadi büyümeden mi kaynaklandığı yoksa küreselleşmenin kendisinin mi bu eşitsizliklerin nedeni olduğu ikilemi tartışmalıdır (Melchior vd., 2000). Çünkü küreselleşme politik, kültürel, sosyolojik, askeri birçok konu başlığını kapsayan çok katmanlı bir yapı olduğundan geniş çerçevede aktörler arası karşılıklı bağımlılığın sonucunda eşitsizlikler bu yapının temel sorunlarından biri olmaktadır.

3. Küreselleşmenin Yapısal Sorunlarının Çevre Sorunlarıyla İlişkisi

3.1. Karşılıklı Bağımlılık

Günümüzde karşılıklı bağımlılık, hem iktisadi hem askeri hem de siyasi olarak devletlerin politikalarını etkilemektedir. Karşılıklı bağımlılık, sistemin değişik yerlerindeki devletlerin ya da olayların birbirlerini etkilediği durumlara gönderme yapar. Karşılıklı bağımlılık, devletler ve toplumlar arasında karşılıklı etkileşimin şekillendirdiği farklı koşullar olarak da tanımlanmaktadır. Böyle bir durum için izolasyon değil işbirliği veya çatışma söz konusudur (Welch ve Nye, 2011: 351). Karşılıklı bağımlılığın kaynakları, askeri, iktisadi, teknolojik, doğal kaynaklar, nüfus gibi devlet yapısının hareket kabiliyetini etkileyen unsurlardır.

Bugün küresel çevre sorunlarının dünyada yaşayan tüm topluluklar için ortak bir sorun ve karşılıklı bağımlılık unsuru olduğu açıktır. Uluslararası toplumun karşılaştığı en önemli çevre sorunu küresel iklim değişikliğidir. Bilim insanlarının araştırmaları sonucunda, dünya ekosistemini hızla çöküşe götüren bu değişikliğin dünya için bir denge problemi yaratmasının sorumlusu olarak % 90 oranında insanoğlu görülmektedir (IPCC, 2013). Ulusal, bölgesel veya küresel düzeyde devletlerin refah düzeyini arttırmak için sanayileşme adı altında üretimi ve

tüketim dengesinin bozulduğu kapitalist sistemin, günümüzde yarattığı karşılıklı bağımlılık güçlü, zayıf tüm ülkeler için geçerlidir.

Günümüzde karşılıklı bağımlılığın tek bir devletin veya aktörün tekelinde olamayacak kadar karmaşık olmasında sistemin bağlı olduğu birçok değişkenin etkisi rol oynamaktadır. Bunlardan ticari faaliyetlerin uluslararası düzeyde birden fazla coğrafyaya dağılması, üretim faktörlerinin ulus ötesi sınırlardaki varlığı, çok uluslu şirketlerin, uluslararası şirketlerin başta taşımacılık ve teknolojik bilgi birikimi olmak üzere birçok alanda devlet yönetimlerinin egemenliğine hükmeder hale gelmesi, ucuz işgücü ve üretim sahaları, pazar arayışları, sistemin devamlılığı için zorunludur.

Karşılıklı bağımlılık çerçevesinde çevre sorunlarının uluslararası sistem açısından çözümü, hükümetlerin ve/veya hükümet-dışı aktörlerin sistemi, kendi çıkarları doğrultusunda manipüle etmeyi amaçlayan rekabetçi çabalarına rağmen karşılıklı fayda getiren işbirliği modelinin nasıl oluşturulacağı ve sürdürüleceği ile ilgilidir (Keohane ve Nye Jr., 2015: 351). Bu noktada ulus-devletin, devlet kimliğinde egemenlik ve güvenlik unsurlarını nasıl koruyacağı ile ilgili sorunlar yaşaması muhtemeldir. Uluslararası düzeyde işbirliğini sağlamanın yolu ise B.M. gibi uluslar üstü bir örgütün çevresel güvenliği önemseyen bazı kuralları yürürlüğe koyması ve örgüte üye tüm devletler tarafından bu kuralların uygulanmasıyla mümkündür. Dolayısıyla çevre sorunlarının birinci derece çözüm merci, ulus devletlerdir (Aksoy, 2001: 32). Karşılıklı bağımlılığın, çevre sorunlarıyla ilgili çözüm sürecinde uygulanacak politikalar, daha çok yoksul ve gelişmiş ülkeler arasındaki gelişmişlik farkı nedeniyle homojen bir siyasi ve iktisadi yapı olmadığı için bu politikaların iyi niyet çabalarını olumsuz etkilemektedir. Bu konuda 2009'da Kopenhag İklim Zirvesi'nde alınan kararlar gelişmiş ülkeler, iklim değişikliğinin etkileriyle mücadelede yoksul ülkeleri desteklemek için her yıl 100 milyar doları 2020 yılına kadar ödemeyi taahhüt etmiştir. Fakat 2018'de B.M. Genel Sekreteri Guterres, iklim finansmanının sadece %20'sinin gelişmekte olan ülkelere aktarıldığından bahsederek bu konuda yeterli çabanın gerçekleşmediğinden yakınmıştır (İklimHaber, 2020). Devletlerarası gelişmişlik düzeyi farkları, taraflar arasında küresel çevre sorunlarını, küresel işbirliğiyle çözme noktasında zorlaştırmaktadır. Ne var ki, küresel iklim değişikliğinin değişim hızı, devletlerin B.M. aracılığıyla birlikte aldığı yoldan daha hızlı ilerlemektedir (Harvey, 2020). Bu durum uluslararası toplumu, gelecekte küresel işbirliği çerçevesinde politikalar üretmek yerine ulusal ve bölgesel düzeyde politikalar üretmeye zorlayacağı da düşünülmektedir.

3.2. Kuzey-Güney Ayrımı (Küresel İktisadi Eşitsizlik)

İklim değişikliği neticesinde yeryüzündeki su kaynaklarının azalması, verimli tarım arazilerinin yanlış kullanımı, ozon tabakasının incelmeye, yağmur ormanlarının yok olması ve daha birçok benzeri küresel çevre sorunları karşısında ülkelerin, zengin veya yoksul aynı sorunla doğrudan veya dolaylı biçimde karşılaşmaktadırlar. Küreselleşmenin getirdiği sınır ötesi durum, aynı biçimde iklim değişikliğinin yarattığı çevre sorunlarının dağılımında da görülmektedir. Bu sorunların etki derecesi, her ülkede farklı olsa da çevre sorunları, kurumsal bir yapı olan devletin politik olarak etki alanındaki tüm alanları (iktisadi, politik, askeri, kültürel) etkilemektedir. 2020 yılında B.M. İnsan Hakları Komitesi'nin aldığı kararla, iklim değişikliğinden etkilenen bölgelerde yaşayanlara sığınma hakkı tanınabileceği ifade edilmiştir (Euronews, 2020). Bu nedenle iklim değişikliği, yalnız iktisadi ve siyasi açıdan değil aynı zamanda insani güvenlik ve toplum güvenliği açısından da kontrolü zor mülteci akınlarıyla devletleri karşı karşıya bırakmaktadır.

Doğal kaynaklar üzerindeki baskı ve rekabet her zaman devletlerarası çatışmalara konu olmuştur. Devletler, uluslararası sorunlarda yine temel aktör olmalarına rağmen, neoliberal politikaların uluslararası sistemi şekillendirdiği makro yapı, devletleri merkez (*core*) ve çevre (*periphery*) ülkeler olarak konumlandırmıştır (Dollar, 2001). Zengin-fakir, kalkınmış- geri kalmış, merkez- çevre gibi tanımlamalar, küresel sistemin etken-edilgen yapısını anlamamızda yardımcı olmaktadır. Küresel sistemin kaynaklarının merkezinde olan ve teknoloji, bilgi, sermaye, örgütsel yapı, sosyal refah gibi avantajlara sahip gelişmiş ülkeler, doğal kaynakları merkezden çevreye doğru azalan bir şekilde dağıtmaktadırlar. Ayrıca merkez ülkelerin bir kısmı, son kullanıcı olan çevre ülkeleri sahip oldukları imkânlarla ortak etmek veya bu imkânlarla çevre ülkelere fon desteği sağlamak noktasında uluslararası işbirliği açısından isteksizdirler. (Buzan ve Weaver, 2003: 67). Dolayısıyla kuzey-güney ilişkileri, refahın ve kalkınmanın paylaşımından ziyade tek elde toplanması ile oluşan gelir adaletsizliği üzerinden yürütülmektedir. Bu konuda Giddens, merkez ve çevre ülkelerden bahsederek ekonomik gücü elinde tutan egemen kapitalist devletlerin uluslararası sistemde merkezde olduğunu belirtmekte ve günümüz uluslararası sistemini “dünya kapitalist ekonomisi” olarak nitelendirmektedir (Giddens, 2008: 55). Dolayısıyla ulus-devletin, hegemonya ve güvenlik etrafında şekillenen yapısal politikalarına etki eden en önemli unsur, ekonomik güçtür. Ekonomik güç, pozitif toplamlı bir denklem olarak eğitilmiş insan gücü, teknolojik gelişim, refah ekonomisi, ulusal üretim, politik kurumların şeffaflığı ve sağlamlığı vb. unsurlarla bir bütündür (Kaarbo ve James

Lee, 2011: 65). Dolayısıyla bu yapıya sahip devletler, çevre sorunlarıyla ilgili krizlerle ulusal düzeyde kısmen de olsa belli bir süre baş edebilmektedirler.

Kuzey-güney ayrımında güney ülkeleri olan ve çoğunluğu oluşturan yoksul ülkeler ise çevre sorunlarından kaynaklanan krizler karşısında kriz içinde kriz yaşamakta ve derinleşen bu krizler, bölgesel çatışmalara neden olmaktadır. Bu konuda Collier, 1 milyar civarında ve en az altmış ülkeden oluşan bu topluluğun yaşadığı dört tuzaktan bahsetmektedir (Collier, 2007: 78). İlki iç savaş; bu topluluğun % 70'i iç savaş tecrübe etmiş veya hala iç savaşta. Bu ülkelerin, herhangi bir beş yılda iç savaş tecrübe etme ihtimali %14'tür ve çatışmalar her zaman komşu ülkeleri de etkilemektedir. İkincisi ise petrol ve doğalgaz gibi hammaddelere sahip olmak; fakat bu hammaddeleri çıkaracak yeterli teknolojiye sahip olmadıkları için başka ülkelerin sömürüsüne açık olmaktadır. Bu ülkelerin büyüme puanı bir puan dahi artsa, iç savaş ihtimali azalmaktadır. Üçüncüsü ise bu ülkelerin denize kıyısı olmaması ve iktisadi ve siyasi açıdan benzer komşuları olması, dördüncüsü ise kötü yönetilmesidir. Bu ülkelere, Sudan, Çat, Somali gibi Afrika ülkeleri örnek gösterilebilir. Örneğin; Sudan'da 1983'de bulunan petrol rezervlerinin 1999 yılına kadar Sudan ekonomisine bir yararı olmamıştır. Fakat sonrasında gelişmiş ülkeler arasında uluslararası petrol şirketlerinin devreye girmesiyle ABD kökenli Chevron, 20 yıl Sudan'da petrol rezervlerini işlemiş fakat ABD-Sudan (Hartum hükümeti) arasındaki anlaşmazlıktan sonra çekilmek zorunda bırakılmış yerini alan Kanada kökenli Talisman enerji şirketi de bir süre sonra ABD'nin baskısına maruz kalmıştır (Pattey, 2007: 1002). Doğal kaynakları olan bu bölgeler, bir noktada güçlü ülkelerin dolaylı olarak çatışma veya rekabet alanı olmaktadır. Ne var ki, bu ülkelerin kırılganlığı (*vulnerability*) ve ülke yönetimlerinin otokratik yapısı nedeniyle gelişmiş ülkelerin kaynak mücadelesi doğal kaynağın olduğu ülkede istikrarsızlığa neden olmaktadır. Aslında küresel sistemin kaynak mücadelesi, kaynakların bozulması, azalması veya tükenmesi riski nedeniyle dünyanın tehditler karşısında kırılganlığı riskini arttırmaktadır (Dalby, 2008: 185). Dolayısıyla yoksul ülkelerdeki doğal kaynak rezervlerinin, çevre sorunlarına rağmen kullanımının veya paylaşımının gelecekte bu ülkelerin karşılaşacağı tehditlerin belirsizliği açısından çatışma unsuru olmasının bölgede yaratacağı stres, kaynakların verimli kullanılmasının da önünde engel olacaktır.

Yeryüzünde kaynak dağılımındaki eşitsizlik, devletler arasında önemli bir baskı unsurudur. Özellikle doğal kaynakların büyük bir kısmının mülkiyetinin yoksul ülkelerde olması, gelişmiş ülkelerin bu ülkelerin yönetimlerine karışması veya otokratik yönetimleri desteklemesi sonucu, kaynakların menşei ülkenin faydasına kullanmak yerine hammadde olarak başka ülkelere aktarılması, yoksul ülkeleri krizler karşısında kırılgan hale getirmektedir. Altmışa yakın yoksul

ülkenin bu döngüden çıkmasının yegâne yolu; küresel sistemde geniş ölçekli ekonomik büyümenin sağlanmasıdır (Giddens, 2013: 112). Bu ülkelerin nüfusu Çin ve Hindistan nüfusuna yaklaşmasa da çevre sorunlarının yarattığı krizlerin altından kalkmaları ancak iktisadi büyüme göstermeleri ile mümkündür. Bunun için gerekli olan dış yardımın da küresel işbirliği ile refah ekonomisine sahip ülkeler tarafından sağlanması gerekir. Ülkeler arası gelişmişlik farklarının beraberinde getirdiği eşitsizliğin, iklim değişikliğinin yarattığı krizlerle daha da derinleşmesi, yoksul ülkeleri sosyo-ekonomik ve sosyo-politik açıdan geri dönüşü olmayan çatışmalara sürüklemektedir.

Günümüzde enerji kıtlığı ile ilgili iklim değişikliği sorunları ise, devletler nezdinde askeri güçlerin etrafında bir güvenlik duvarı oluşturmaya başlamıştır. Çünkü kıt kaynaklara erişmek, devletlerin kalkınma hedeflerinin birincil önceliğidir. Günümüzün gelişmiş ülkelerinin önemli bir kısmı, (*kuzey yarımküre ülkeleri*) 19. Yüzyıl Sanayi Devrimi'nin rüzgârını arkasına almış, bilgi birikimi, teknolojisi, ekonomik gücü ve güçlü siyasi yapısı ile gelişimini geçmiş yüzyılda tamamlamış, bugün refah ekonomisi ve küresel refah siyaseti izleyerek çevre sorunlarına kalkınma hedefi gözeterek yaklaşmaktadırlar (Victor, 2006: 98). Bu kazanımlarla, ileride çevre sorunlarının geri dönülemez tahribatını önlemek için bu ülkelerin aldığı önlemler hem ulusal hem de uluslararası düzeyde yeterli değildir. Bunun yanı sıra hala bu ülkeler, dünya kaynaklarını olabildiğince üretime aktararak refah düzeyini en üst sınırdaki tutmaya gayret etmektedirler. Gelişmekte olan veya yoksul ülkeler (*güney yarımküre ülkeleri*) ise refah düzeyi ve kalkınma amaçları açısından sanayileşme döneminin gerisinde kalmanın sıkıntısını yaşamaktadırlar. Bu ülkeler, aradaki gelişmişlik farkını, bir an önce kapatmak için kirliliğe neden olan kömür gibi doğal kaynakları üretimde kullanmaya devam ederek çevre sorunlarının katlanarak artmasına neden olmaktadır (Stern vd., 2016: 564). Küreselleşme bu açıdan, küresel sermaye ağının (*çok uluslu şirketler, finans kuruluşları vs.*) yönettiği ticari, finansal ve enformatik endüstrisi, ticari operasyonlarının sürdürülebilirliği için geri kalmış ülkelerin zayıf ekonomilerini bir çıkar unsuru olarak görmektedir (Bauman, 2014: 88). Küreselleşme, doğrudan veya dolaylı olarak ülkeler arası gelir adaletsizliğine ve kuzey-güney ayrımına neden olmaktadır. Ülkelerin refah seviyesi arasındaki eşitsizlik, küresel krizler ve riskler karşısında da kapasite sorunu yaratarak ülkeler arasında kırılabilirlik-esneklik farkı ortaya çıkmaktadır. Günümüzde küresel iklim değişikliği üzerine yapılan çalışmaların birçoğu gelişmiş ülkeler tarafından raporlanmaktadır. Bu ülkelere ABD, İngiltere ve AB üyesi ülkeler çevre sorunlarının çözümünde gözlem-analiz-uyum üçlüsünde bir modeli takip etmektedirler (Giddens, 2013: 110). Gelişmekte olan veya yoksul ülkeler ise genelde totaliter rejimlerin

etkisinde iklim değişikliği nedeniyle ortaya çıkan toplumsal endişeleri gidermekten uzak kaynaklarını güvenlik ve askeri harcamalara ayırarak, iktidarın gücünü sağlamlaştırmak amacını gütmektedirler.

Günümüzde çok az ülke iklim değişikliği ile ilgili yeni teknolojilere öncülük etmektedir. Yenilenebilir enerji kaynakları bulmak ve enerji üretiminde fosil yakıt ağırlıklı kaynak kullanımına son vermek, alternatif enerji kaynaklarını araştırmak, gelişmiş ülkelerin ekonomik gücü ve teknolojik imkânları açısından daha kolaydır (Giddens, 2013: 112). Ne var ki, enerji ihtiyacı, devletlerarası rekabeti arttırmaktadır. Enerji rekabeti, enerjinin güvenliği sorununu ortaya çıkarmıştır ve ulus-devletin dış politika çıktısında enerji güvenliği, ulusal güvenlik parametrelerinden biri olmuştur (Kagan, 2008: 91). Bunun yanında enerji güvenliği konusu ulus-devletin küresel siyasette hâkimiyetini güçlendirmiş ve uluslararası işbirliğini de kısmen zayıflatmıştır.

Küreselleşmenin getirdiği karşılıklı bağımlılığın yarattığı güvenlik sorunu, salt çevresel güvenlik açısından değil, iktisadi, siyasi ve demografik açıdan da güvenlik sorunları getirmektedir. Devletlerarasındaki iktisadi ve siyasi eşitsizlikler, ortak hareket etmenin de zorluklarını beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla başta iklim değişikliği olmak üzere çevre sorunlarının ülkeler arasında işbirliğine dayalı çözümünde, ülkelerin iktisadi yapılarının da homojen olması veya iktisadi büyümenin geniş bir coğrafyaya yayılmasının sağlanması, ülkelerin çevresel tehditler karşısında kırılabilirliğini de azaltacaktır.

3.3. Kıt Kaynaklar

İklim değişikliğinin yarattığı çevre sorunlarının çatışma ile bağlantısının en önemli ayağı, kaynak kıtlığı ve onun yarattığı enerji güvenliği sorunudur. Kaynak kıtlığı, genelde eşitsiz dağılım ve uluslararası iş bölümünde adaletsizliğin sonucudur (Brauch, 2005: 75). İklim değişikliği sorunlarıyla bağlantılı enerji kıtlığı, realist paradigmanın bir unsuru olan gücü elinde tutmanın şartı olarak kıt kaynakları korumak adına askeri güce başvurmak, gelecekte güvenlik algısını uluslararası işbirliğinden bölgesel ve ulusal düzeyde güvenlik arayışına yönlendirmektedir. Çünkü kıt kaynaklara coğrafi yakınlık açısından bölgesel işbirliği düzeyinde devletlerin örgütlenmesi, kıt kaynakların coğrafi dağılımındaki adaletsizlik, bu kaynaklara hem ihtiyaç duyup hem de uzak olan devletler için ya yeni kaynak arayışına ya da uluslararası işbirliği yoluyla bu kaynaklardan birlikte faydalanma arzusuna dönüşmektedir. Bu konuda kaynağı elinde tutan devletler ile kaynağa ulaşmak isteyen devletlerarasında kaynağı

koruma veya kaynağı tedarik etme gibi nedenler dolayısıyla uyuşmazlık olması veya çatışma çıkması mümkündür.

Toplumsal fayda sağlayan, toplumun refahını yükselten tüm kaynaklar, devletler nezdinde stratejik öneme sahiptir. Bu kaynaklardan petrol, kömürden sonra sanayileşmenin ivme kazanmasında stratejik önemi olan doğal bir kaynaktır. 1973 Petrol Krizi ile ilk kez kıt kaynak sorunu uluslararası düzeyde devletlerin gündeminde önemli bir yer etmiştir. Devletler için kaynağı elinde tutmanın, ihtiyacı olan karşı taraf veya taraflara karşı kullanmanın stratejik önemi anlaşılmıştır. Bu kriz, en çok kaynak sorunu yaşayan ve endüstriyel üretimde petrol ve türevlerini kullanan Avrupa ülkelerini etkilemiştir. 1970'li yıllarda Avrupa ülkelerinin toplam petrol tüketimi tüm enerji tüketiminin % 60'ını oluşturuyordu ve Ortadoğu ülkelerinden yapılan ithalat da tüm petrol ithalatının $\frac{3}{4}$ 'ü oranındaydı (Simonet, 1975: 453). Endüstriyel üretim ağırlıklı kalkınmanın kaynaklarından enerjinin, büyük kısmını ithal eden ülkeler için enerji, hem stratejik düzeyde bir sorun hem de ulusal güvenlik sorunu olmuştur. Bu bakımdan çevresel kaynakların dünyadaki eşitsiz dağılımının güvenlik sorunu yaratabileceğini söylemek mümkündür.

Gelecekte uluslararası işbirliğini zedeleyecek kıt kaynaklara olan talebin şiddeti, bazı devletleri güçsüz hale getirirken bazılarını da daha güçlü hale getirecektir. Küresel politikalar üzerine yazan Robert Kagan, değişimlerin devletleri normalleşmeye sevk ettiğinden bahsetmektedir. Kagan, 2008 tarihli Tarihin Geri Dönüşü ve Düşlerin Sonu(*The Return of History and End of Dreams*) adlı eserinde küresel işbirliği ve yeni bir uluslararası düzen kurmakla ilgili düşlerin bir seraptan ibaret olduğunu belirtmektedir. Çünkü sistemin kullanıcıları hala devletlerdir ve devlet, hala çatışma çözümünün birinci derece mercii durumundadır. Uluslararası ilişkiler, büyük devletlerarasında tekrar rekabet ve nüfuz mücadelesi olarak geri dönmüştür (Kagan, 2008: 58). Bu noktada Kagan, uluslararası toplumun varlığını sorgulamakta ve kaynak kıtlığının, enerji ihtiyacının devletleri tekrar nüfuz alanlarını belirlemeye yönlendirdiğini ifade etmektedir.

Devletlerin küreselleşmenin getirdiği yapısal sorunlar nedeniyle iklim değişikliğinin neden olduğu çevresel güvenlik tehditlerine de farklı cevaplar verdiği görülmektedir. Kalkınmanın sürdürülebilirliği için küresel sistemde kaynakların aynı biçimde tedarik edilmesinin artık mümkün olmadığı ve sürdürülebilirlik (*sustainability*) kavramının salt kalkınma için değil kaynakların ve doğadaki yaşamın sürdürülebilirliği açısından da uygulanması gerektiği anlaşılmıştır. Zengin-fakir veya gelişmiş-gelişmemiş ülkeler açısından ortaya çıkan yapısal eşitsizlikler, küreselleşmenin yapısal sorunları nedeniyle olsa da kalkınma ilkesiyle insanlığın

artık doğadan gelen kaynakların yarattığı sermayeye dayalı değil aksine çevre korumaya dayalı yeni bir sistemi uygulaması şarttır.

Bu sistemin doğaya dönüş, teknolojiyi terk etme veya ilkel yaşamı seçmeye varması mümkün değildir. Fakat dünyayı kurtarmak için de bilim ve teknolojiden daha fazlasına ihtiyaç vardır. Bu ihtiyaçların coğrafi olarak yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası düzeyde karşılanacağı yeni bir politik sisteme ihtiyaç vardır. Bu konuda Fransız sosyolog Edgar Morin 2020 tarihli “Yolumuzu Değiştirelim” adlı eserinde, küreselleşmeden dünyasallaşma olarak bahsetmekte ve dünyasallaşmadan insancılılaşmaya doğru yeni bir yol benimsenmesi gerektiği üzerinde durmaktadır. Morin’e göre, neoliberalizmden hümanizme doğru geçiş hem dünyanın geleceği hem de insanlığın devamı açısından önemlidir. Bu aynı zamanda çevresel bozulmaların da önüne geçecek, insanlık küreselleşmenin benmerkezci halinden kurtularak birbirine yabancılaşmak yerine birbirine destek olarak sorunlarla birlikte mücadele edecektir (Morin, 2020: 82). Morin’in bahsettiği yeni yol, günümüzün küresel sisteminde gerçekleşmesi zor fakat imkânsız olmayan bir çözüm önerisidir. Yine de gelişmiş ülke ekonomilerinin insanlığın devamı açısından sahip olduklarının bir kısmından feragat edeceğini düşünmek de gerçekçi olmaz. Peki, nasıl bir çözüm yöntemi insanlığın ve medeniyetin sürdürülebilirliğini sağlayabilir? Bu soruya devletler, kalkınma açısından değil sorumlu oldukları toplumların sürdürülebilirliği açısından çözüm getirmelidir. Bundan dolayı devlet yönetimleri, göçle mücadelede demografik yapıyı korumalı ve salgın hastalıklarla mücadelede yerel düzeyde tedavi imkânlarına sahip olmalıdır. Ayrıca enerji ihtiyacı açısından önce enerjiyi üretebilmek, tarımsal açıdan kendi kendine yetebilmek ve stratejik tarım ürünleri üretiminde de ihracat imkânı bulmak ve siyasi istikrarı sağlamak açısından toplumun eğitim seviyesini yükseltmekle devlet içinde sürdürülebilirliği sağlamalıdır. Bu konuda D. Meadows’un 1972 tarihli “Büyümenin Sınırları” (*Limits to Growth*) adlı raporunda bahsettiği beş değişken olan dünya nüfusu, sanayileşme, kirlilik, gıda üretimi, kaynakların tükenmesindeki mevcut büyüme eğilimleri açısından kalkınma hedefi belirlemelidir. Ancak bu şekilde iktisadi büyümeden önce küresel düzeyde toplumlar arası, devletlerarası eşitliğin sağlanması sorununa çözüm getirebilir (Meadows vd., 1972). Çevresel sorunların neden olduğu bölgesel ve küresel çevre kirliliğinin insan neslinin yaşam alanlarını tehdit ettiği düşünüldüğünde karmaşık, öngörülemez ve risklerle dolu gelecek için küçük ölçekli ve yerelden küresele çözümler çok daha etkili olacaktır. Fakat kıt kaynakların kullanımında yerel ihtiyaçların tedarik edilmesi ve küresel düzeyde kaynakların ortak kullanımında yaşanan sorunlar, yerelden küresele çevre sorunlarını çözmeyi zorlaştırmaktadır.

4. Çevre Sorunlarının Eşitsizlikler Üzerinden Neden Olduğu Çatışma Riski

Çevre sorunları ve çatışma arasındaki ilişkinin kaynak tedariki ve geçimin devamlılığı açısından rekabete dönüşen bir noktaya doğru gittiği iddia edilmektedir (USA Defence Ministry, 1991). 1991’den itibaren ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi adıyla hazırlanan raporlarda çevresel bozulmaların ve iklim değişikliğinin bir ulusal güvenlik sorunu olduğundan bahsedilmektedir. Bu konuda 1998’de yayınlanan Ulusal Güvenlik Raporunda ise, hızlı nüfus artışı, bulaşıcı hastalıklar, kontrolsüz sığınmacı göçleri, ABD ulusal güvenliği için yeni tehditler olarak belirtilmiştir (USA Defence Ministry, 1998). ABD’de “çevresel güvenlik” teriminin ulusal güvenlikle eş anlamda kullanılmasında etken faktörler nelerdi? Bu konuda ABD Başkanı Bill Clinton’ın yardımcısı Al Gore’un, çevresel bozulmaların ulusal güvenlik için ciddi bir tehdit olduğunu ifade ettiği 1990 tarihli raporda, “*çevresel sorunlar konusunda vurdumduymazlık yalnız yaşam kalitesini değil, yaşamın kendisini de tehdit etmektedir*” ifadesiyle aslında çevresel güvenliğin küresel niteliğinden bahsetmiştir (Benjamin, 2000). Amerikan Ulusal Güvenlik Strateji raporlarının sonuncusu olan 2021 tarihli Biden yönetimindeki raporda da “*hiçbir ülke iklim krizini çözmeden kalıcı güvenlik elde edemez*” ifadesi yer almıştır (Biden, 2021). Bundan dolayı, iklim değişikliğinden kaynaklanan çevre sorunlarının çözümünde, ulusal strateji belirlemek devletlerin güvenlik ihtiyaçlarıyla doğrudan ilişkilidir.

1986 tarihli “Ulusal Güvenliği Yeniden Belirlemek”(Redefining National Security) adlı eserinde Lester R. Brown, askeri güçlerin, iklim değişikliğinin ortaya çıkardığı sorunlar karşısında yetersiz olduğunu savunmuştur. 2005 tarihli New Orleans’ta meydana gelen Katrina kasırgasında, yaklaşık 100 bin askeri kuvvet kasırganın etkileriyle mücadele etmiş fakat yeterli başarıyı gösterememiştir (US Senate, 2006). İktisadi ve siyasi yapısıyla süper güç olarak anılan ABD dahi iklim değişikliğinin neden olduğu çevre felaketiyle mücadelede zorlanmış, çaresiz kalmış ve askeri gücün bu mücadelede yeterli olmadığını fark etmiştir. Bilim insanları Katrina kasırgasının iklim değişikliğinin bir sonucu olduğu konusunda hemfikirdirler ve gelecekte buna benzer çevre felaketleri de beklemektedirler. Fakat sorun şu ki, ne zaman geleceği ve nasıl bir şiddette olacağı ve hangi ülke sınırlarında kalacağı belli olmayan bu tip felaketlerle devletler, mücadele edecek yeterli hazırlığa sahip değildirler.

Küresel mücadelenin uluslararası işbirliğini zorunlu kıldığı çevre sorunları, bugüne kadar yapılmış birçok çevre konferansında da kaynak eşitsizliği, iktisadi eşitsizlik ve kalkınma rekabeti arasında çözüm bulamamıştır. Sorunun asıl kaynağı, kaynaklara ulaşmanın rekabeti ve kalkınma mücadelesidir. Yaşamsal kaynaklar olan su, toprak, hava gibi doğal kaynakların

sürdürülebilir yaşam için önemi, günümüzde bu kaynakların bozulmaya başlamasıyla anlaşılmıştır. Çevre sorunlarının bu kaynaklar üzerinde bıraktığı tahribat, bölgesel ve yerelden öte küresel olması nedeniyle de çatışma riskinin geniş bir alana yayılması sonucuyla insanlığı karşı karşıya bırakmaktadır.

4.1.Uluslararası Çevre Anlaşmalarına İktisadi Eşitsizliklerin Etkisi

Dünyada kullanılan üç enerji kaynağı olan petrol, doğalgaz ve kömür, sera gazları üreten fosil yakıtlardır. Uluslararası düzeyde 1997’de imzalanan ve 2005’te yürürlüğe giren Kyoto Protokolü’nde ilk kez sera gazı salınımının sınırlandırılmasıyla ilgili düzenleme getirilmiştir. Protokolde, sera gazı oluşumunun nedeni olan karbon salınımının sınırlandırılması için getirilen salınım kotası, gelişmiş ülkeler kendi kotaları dolduktan sonra kotası dolmamış gelişmekte olan ülkelere kota satın alarak üretim hedeflerini gerçekleştirmiştir. Uluslararası karbon ticareti adı verilen bu sistem, karbon salınımı değerlerini düşürmemiş aksine arttırmıştır (Özcan, 2020: 174). Örneğin; 1990-2012 yılları arası Kanada karbon salınımını %25, Japonya ise % 14 arttırmıştır. (Olivier vd., 2014) 2015 tarihli Paris İklim Antlaşması, 5 Ekim 2016 itibariyle, küresel sera gazı emisyonlarının %55’ini oluşturan 5 ülkenin anlaşmayı onaylaması koşulunun karşılanması sonucunda, 4 Kasım 2016 itibariyle yürürlüğe girmiştir (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2022). Paris İklim Anlaşması’nın amacı, kalkınmada düşük sera gazı emisyonlu kalkınmanın temin edilmesi ve iklim sorunlarıyla karşılaşan gelişmemiş ülkelerin maddi yükünün hafifletilmesidir. Bu amaçla “yeşil iklim fonu” kurulmuştur. Ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre fona katkısı beklenmekte ve gelişmiş ülkelerin 2020’den itibaren yıllık 100 milyar dolar katkı yapması öngörülmektedir. Bu, taban rakam olacak ve 2025’ten itibaren somut ihtiyaç analizlerine göre güncellenerek devam ettirilecektir (Yanardağ ve Bozkurt, 2017). Fakat Paris İklim Anlaşması’nda da bu fonun düzenlenmesi hakkında açık ve net ifadeler yer verilmemiştir. Fonun oluşturulmasında iyi niyet ve gönüllülük esasına dayalı bir hukuki düzenleme söz konusudur.

Her iki anlaşma da iklim değişikliği sonucu ortaya çıkan küresel ısınmanın çözümü için iki unsuru dikkate almıştır. Kyoto protokolü, sera gazı emisyonlarını sınırlandırarak iklim değişikliği sorununu 1990’lar seviyesine düşürmek istemiş; fakat gelişmiş ülkelerin kalkınma hedeflerini engelleyememiştir. Paris İklim Anlaşması ise, iklim finansmanı sorununu çözmek için ortak fon kurulması kararı almış fakat gelişmiş ülkelerin gönüllü katkısıyla ulusal hedeflerine göre belirledikleri rakamlar üzerinden destek vermeleri kabul edildiğinden henüz yeşil fon istenilen düzeye ulaşamamıştır (Yanardağ ve Bozkurt, 2017). Uluslararası işbirliğini etkileyen süreçte her iki anlaşma da önemlidir. Fakat Kyoto Protokolü’nde karbon emisyonunu

sınırlandırma girişimi, gelişmiş ve gelişmemiş ülkeler arasındaki kirlenme potansiyelinin de bir dengesizlik üzerinden geliştiğini göstermiştir. Dolayısıyla kalkınmanın sürdürülebilirliği sorunu, Kyoto Protokolü'nün başarısızlığı açısından iktisadi eşitsizliğin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır (Özcan, 2020: 179). Diğer taraftan küresel iklim değişikliği sorununa çözüm aramanın iklim finansmanını da zorunlu kıldığını düşündüğümüzde, bunun maliyetinin ilk zamanlarda getireceği yük sonraki yıllardan daha ağır olacaktır. Bu mali yükü taşımanın ülkeler arasında gelişmişlik düzeyi temel alınarak düzenlenmesinde uygulanacak kurallara gelişmiş ülkelerin uyması ve gerekli finansmanı sağlaması beklenmektedir.

2015 Paris Antlaşması'nda taraflar, sera gazı salınımının azaltılması konusundaki katkı hedeflerini ulusal politikaları temelinde kendileri belirlemektedir. Antlaşma'nın 7. Maddesinde, iklim değişikliğiyle ilgili sorunlarla mücadele etmekte kırılgan olan ülkelerin adaptasyonunun desteklenmesinde adaptasyon ihtiyacına yönelik hükümler çerçevesinde, gelişmekte olan ülkelere sürekli ve artan şekilde uluslararası destek sağlanacağı ifade edilmektedir. Ayrıca Antlaşma'nın 9. Maddesinde, bu konudaki maddi desteğin gelişmiş ülkeler tarafından sağlanacağı taahhüt edilmiştir (UNFCCC, 2015). Bununla birlikte anlaşmada yer alan yükümlülüklerin yerine getirilmemesi ya da anlaşma hükümlerinin ihlal edilmesi durumunda, ilgili taraf ya da taraflara uygulanacak yaptırıma dair bir hüküm bulunmamaktadır (Kaya, 2017: 92). İklim finansmanı sorunu bir devletin aynı zamanda milli politikasıyla ilgili olması bakımından da ikilem yaratmaktadır. Devletin milli kalkınma hedeflerini belirlerken ayırdığı bütçenin bir kısmını iklim finansmanı için ve diğer ülkelerin göreceli olarak gelişmişlik düzeyine göre ve kendi kontrolünde belirlemesi, Paris Antlaşması'ndan beklenenleri dolayısıyla karşılamamıştır. 2019 Madrid Zirvesi sonrası hazırlanan Küresel Karbon Raporu'nda küresel ısınmanın 1,5 °C düzeyini çoktan aştığı ve dünyanın 1990'lar seviyesindeki ısıya geri dönülemez biçimde veda ettiği belirtilmiştir (Yeşil Gazete, 2019). Bundan dolayı uluslararası işbirliğinde küresel eşitsizliği ortadan kaldırmak ve ülkeler arasında çevre sorunları konusunda dayanışmayı arttırmak gerekmektedir. 2030'da hala kişi başına karbon emisyonunda dünyanın en zengin %1'i, kişi başına karbon emisyonunda 30 kat fazla üreterek sahip olacaktır (OXFAM, 2021). Geri kalan nüfus ise, kişi başına dünya ortalamasının altında karbon emisyonu üreterek küresel düzeyde gördüğü zararları gelişmiş ülkelerin destekleyeceği fonlarla telafi etmeye çalışacaktır. Fakat devlet yönetimlerinin milli politikalarına verdikleri öncelik açısından ulusal çıkar, uluslararası işbirliğinin önüne geçmektedir. Paris İklim Anlaşması, finansman kaynaklarından bahsetmekte fakat gelişmemiş ülkeleri finansal açıdan desteklemek için hangi finansman araçlarının kullanılacağı net bilgisini vermemektedir.

Üstelik gelişmiş ülkelerin önceliğinde ve tercihinde bir finansmanın da ne derece gelişmemiş ülkelerin maruz kalacağı sorunları çözeceği belirsizdir. 2030'a kadar Paris İklim Antlaşması'nın belirlediği 1,5 derece hedefini tutturabilmek için karbon salınımını tüm dünyada % 45 azaltmak, 2050'de de sıfırlamak gerekmektedir (EU, 2020). Fakat Zirve'de gelişmiş ülkelerin hem karbon salınım miktarlarını kendileri belirleyip hem de yeşil fona aktarılacak finansal kaynağın miktarına karar verecek olmaları ulusal hedeflerin hala küresel hedeflerin önüne geçtiğini göstermektedir.

4.2. Devletlerin Kırılganlığı-Esnekliği (*Vulnerability-Resilience*) Açısından Çevre Sorunlarının Etkisi

Ulusal ve bölgesel düzeyde karbon eşitsizliğini çözenin en etkin yolu devlet yönetimleridir. Karbon emisyonlarının azaltılmasının kamu politikalarıyla ilişkisi, ülkelerin servet eşitsizliği ile karbon emisyon hacmi eşitsizliği arasında bir denge kurulmasını gerektirir. Fakat kırılgan ülkelerin birçoğu demokrasiyle yönetilmemektedir. Hükümet başkanlarının aldıkları birçok kararda servet eşitsizliğini önlemeye dönük olarak servet vergilendirilmesi yapılmamaktadır. Oysa bu eşitsizliğin önce devletler nezdinde ve ulusal düzeyde yapılması küresel düzeyde uluslararası işbirliğinden daha etkin ve verimli bir yöntemdir. Fakat dünyada kayıtlı 208 ülke, B.M. bünyesinde ise 193 ülke olmasına rağmen bu ülkelerden tam demokrasiyle yönetilen 23 ülke vardır (Kekic, 2006). Bu ülkelerin büyük bir kısmı Orta Avrupa ve Kuzey Amerika kıtası ülkeleridir. Otoriter rejimle yönetilen ülkelerin birçoğu ise, Sahra altı Afrika, Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkeleridir. Son 20 yılda otoriter rejimle yönetilen bölgelerde yaşanan çevre sorunlarının bölgedeki toplulukları başta çatışmaya ve göçe zorlaması, çevre sorunlarının çözümünde yönetim şeklinin de önemine işaret etmektedir. Çevre sorunlarının çözümü, güçlü bir yönetimi, eşitliğe ve adalete dayalı bir sistemi gerektirir. Gücü halktan alan otorite, gücü yine halk için ve halkın geleceğine kullanmalıdır. Çünkü çevre sorunlarının merkezinde olan “insani güvenlik” ve “sürdürülebilir yaşam” ancak eşitliğe ve demokrasiye dayalı bir yönetim sistemiyle çözüme ulaşır.

Küresel düzeyde iktisadi ve siyasi eşgüdüm, devletlerarasında işbirliğini arttıran unsurlardır. Ülkelerarası eşitlik, yalnız iktisadi ve siyasi açıdan değil hukuki ve insani güvenlik açısından da eşit olmalıdır. Bunun aşamalı olarak devlet yönetimlerinin yapısında olması, yukarıdan aşağıya bir dikte mantığından ziyade, toplumcu ve çoğulcu yönetim anlayışında aşağıdan yukarıya “işleri kolaylaştırıcı devlet” olmasıyla ilgilidir (Giddens, 2013: 132). Çevre sorunları her ne kadar küresel nitelikte olsa da ilk olarak sorunun ortaya çıktığı bölgeyi etkilemektedir. Bu açıdan yerel yönetimlerin güçlü iktisadi ve siyasi yapıları sorunların çözümü için de önlem

alma, planlama, direnç artırma ve adaptasyon gibi süreçleri yönetebilmelidir. Bundan dolayı devlet yönetimlerinin otokratik yapısı, çevre sorunlarının çözümünü zorlaştırır, merkezden yerele yapılan her müdahale, iklim krizini yaşayan bölgenin yeterli destek görmesinin, bölgeye anında müdahale edilmesinin ve yerel özelliklerin çözümün bir parçası olmasının önüne geçer. Özellikle ada devleti konumundaki ülkelerde takımadalarda meydana gelen sel, su baskını, hortum, deprem gibi doğa felaketlerinde merkezin bölgeye ulaşımı dahi zorlaşmaktadır. Küresel ısınma nedeniyle deniz seviyesinin yükselmesi sonucu sadece kıyı şehirleri değil ada ülkeleri için tüm kara parçasının sular altında kalma riski bulunmaktadır. Bu ülkeler arasında Palau, Seyşeller, Togo, Nauru, Kribati, Tuvalu ve Maldivler vardır (UNISDR, 2020). Bunun yanı sıra gelişmiş ülkeler arasında Hollanda ve Almanya'nın kıyı şeridi de deniz seviyesinin yükselmesi tehdidiyle karşı karşıyadır. Bu ülkelerin bazılarının başkentlerinin kıyı şeridinde olması merkezi yönetimleri dahi sel altında kalma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmaktadır. Bu ülkeler arasında özellikle gelişmiş ülkelerin iç bölgelerde, gelişmemiş ülkelerin veya az gelişmiş ülkelerin ise kıyı şeridinde başkentlerini konumlandığını görmekteyiz (Sümer, 2021: 247). Dolayısıyla ülkelerin iklim değişikliğinin neden olduğu çevre felaketleri karşısında önce yerel ve ulusal düzeyde gerekli önlemleri alması, daha sonra ise felaketler karşısında yaşamın sürdürülebilirliği açısından da uyumu nasıl sağlayacağını planlaması gerekmektedir.

İklim değişikliğinin etkilerini azaltma konusunda uyum (*adaptation*) ve sera gazı azalımı (*mitigation*) politikalarının başarısı, devletlerin sahip oldukları birikimler ve kaynaklarla mümkündür. Bu yüzden kırılgan devletlerin çevre sorunlarını çözmek için finansmana, esnek ülkelerin çevre sorunlarını çözmek için ise, birikimlerini en azından sabit tutmaya ihtiyaçları vardır. Dolayısıyla ülkeler, gelecekte çevre sorunlarıyla karşılaştıklarında ulusal çıkarlar önceliğinde ulusal politikalar üretmelidirler.

2019 Kasım ayında ortaya çıkan ve 2020 Şubat ayında tüm dünyayı küresel düzeyde etkisi altına alan Kovit-19 pandemisi sürecinde, gelişmiş ülkelerin teknolojik bilgi birikimlerini ulusal düzeyde aşı üretimi için kullandıkları görülmüştür. İleri teknolojiye sahip ülkelerin sağlık alanında ürettikleri ürünleri öncelikli olarak kendi vatandaşlarının hizmetine sunmaları, ardından üretim fazlasını stoklayıp daha sonra satın alabilecek diğer ülkelere ihraç etmeleri sonucu ülkelerarası eşitsizlikler salgın döneminde de öne çıkmıştır (Mc Donnell vd, 2021). Aşıların dağıtımında ve uygulanmasında yaşanan adil olmayan uygulamalar, gelişmiş ülkelerin insan yaşamı üzerinden eşitsiz ve adaletsiz tutumu, güneyin az gelişmiş ülkelerinin tepkisini çekmiştir. 2021'de dünyada 12 milyar doz Kovit-19 aşısı üretilmiştir. Bu aşıların 5 milyar dozunu gelişmiş ülkeler hemen satın almış, sadece 270 milyon dozunu ise az gelişmiş veya

yoksul ülkeler alabilmiştir (Duke Global Health, 2021). Bu süreçte aşı dağıtımındaki eşitsizlik, küresel düzeyde yaşam hakkı ihlalini ve etik sorunları ortaya çıkarmıştır. Kuzey Amerika zaten nüfusunun %30.57'sini aşlamışken, onu Avrupa (%23.28) ve Güney Amerika (%12.82) izlemiş, Asya ve Afrika gibi kıtalar ise yalnızca nüfuslarının sırasıyla %4.48 ve %1.01'i virüse karşı aşlamıştır (Mc Donnell vd., 2021). Ayrıca bölgesel düzeyde komşu ülkeler arasında yardımlaşma veya aşı tedarikinde destek olmak yerine, ABD ve Kanada, kendi nüfuslarının beş katı aşı stoklamış, Peru gibi salgın ölümlerinin zirve yaptığı ülkelere aşı göndermemişlerdir. Fakat bu küresel krizde, krizin etkilerini bertaraf etmenin en etkin yolu olan aşıya ulaşılabilirlik maalesef iktisadi eşitsizliğin bir sonucu olarak karşımıza çıkmıştır. Bir örnek olay olarak Kovit-19 pandemisinin çözüm süreci, küresel krizin hem iktisadi eşitsizlik açısından hem de ülkelerin ulusal düzeyde kendi çıkarlarını koruma açısından tartışılmaya değerdir.

Gelişmiş kuzey ülkelerinin yönetimleri, kendi toplumlarının sağlığı, geleceği ve krizle mücadelede direncini arttıracak ulusal sınırları koruma, ulusal aşı üretme veya nüfusun ihtiyacının üstünde aşı stokçuluğu yapmak gibi ulusal politikalar takip etmek suretiyle küresel krizle ulusal düzeyde mücadele etmişlerdir. Bundan dolayı küresel sorunlara ulusal çözümler üreten gelişmiş ülkeler, bir noktada pandemi açısından krizin süresini uzatmışlar, kırılğan ülkeleri daha fazla ölüm oranıyla karşı karşıya bırakmışlardır. Uluslararası işbirliği açısından yaptırım gücü olmayan Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), de bu konuda gerekli uyarıları yapmış olsa da gelişmiş ülkeler, kendi toplumlarının ihtiyaçlarına öncelik vermişlerdir. Toplumların sağlığı, varlıklarının sürdürülebilirliği, ihtiyaçları, siyasi ve iktisadi güvenlikleri ait oldukları devletin sorumluluğundadır. Bu açıdan devletin toplum sağlığı söz konusu olduğunda küresel düşünmesini bekleyemeyiz. Fakat küreselleşmenin lokomotifini olan liberal ekonomilerle sürdürülen karşılıklı bağımlılık, yalnız iktisadi alanda değil, siyasi, sosyal, kültürel alanlarda da kendini göstermektedir. Dolayısıyla küresel her sorun yalnız ulusal çözüme değil küresel çözüme de ihtiyaç duymaktadır. İklim güvenliği, tüm ülkelerin ortak kamusal alanı olan dünyanın sorunudur. Bu yüzden iklim değişikliğine bağlı sorunlarda da çözüm için küresel düzeyde devletlerin eşgüdümlü hareket etmesi gerekmektedir.

Son iki yüzyıldır sanayileşmenin sonucu ortaya çıkan kalkınma hedefi, gelişmiş ülkelerin yarattığı ekonomik büyümenin sürekliliği hedefidir. Kalkınmanın ekonomik büyüme olduğunu iddia eden hükümetler, aslında kalkınmanın sermaye artırımını olduğunu bilmektedirler. Sermaye ise, gezegenin doğal kaynakları olduğu için kalkınma rekabeti, hala doğal kaynaklara ulaşma ve bu kaynakları kullanma rekabetidir. Günümüzde teknolojik gelişmelere paralel olarak enerji ihtiyacının devletlerin ekonomilerinin girdi maliyetleri üzerindeki yoğun etkisi, enerji kıtlığı

sorununu hem askerileştirmekte hem de güvenlik riski yaratmaktadır. Bu durum, enerji kıtlığı sorunu ilerledikçe uluslararası işbirliğini bozacak ve karbon salınımının azaltılması hedefi, kıt kaynakların rekabetine kurban edilecektir. Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta da şudur; Rekabet mücadelesi veren ülkelerin devlet yönetimleri arasındaki farklar kıt kaynaklar sorununu da derinleştirmektedir. Örneğin kırılğan devletlerin olduğu bölgelerde yaşanan iklim sorunları, yönetimleri zayıflatabilir ve komşu ülke liderleri, bunu kendi çıkarları doğrultusunda avantaj olarak görüp kırılğan devletlere saldırabilirler (Salehyan, 2008: 321).

Sudan'ın Darfur bölgesindeki çatışmalar, Çad Gölü'nün kuruması nedeniyle tarım arazilerinin sulanamaması ve yaşanan kuraklık "ilk iklim değişikliği savaşı" olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca bölgedeki petrol kaynakları üzerinde kontrole sahip Sudan Hükümeti'ne yardım eden Çin hükümeti arasındaki işbirliği petrol kaynaklarının Çin'in küresel ticareti için önemini göstermektedir (Halden, 2007: 102). ABD'nin ve AB ülkelerinin Sudan'ın Hartum Hükümeti'nin soykırım politikalarına karşı uyguladıkları yaptırım, bölgede Çin'in hâkimiyetini güçlendirmiş aynı zamanda doğal kaynaklar üzerinde kontrolünü arttırmıştır. Küresel iklim değişikliği nedeniyle yaşanan sorunlarda çatışmalar, esnek devletlerden ziyade kırılğan devletlerin bulunduğu bölgelerde ortaya çıkmaktadır. Ancak çatışmaların önemli bir bölümü bu devletlerin yönetimlerinin otokratik yapısı, yoğun nüfusu, gıda ve su kıtlığı nedeniyle yaşanmaktadır. Ayrıca, iktisadi ve siyasi açıdan zayıf komşu ülkelerin varlığı ve/veya ülkenin denize kıyısının olmaması da kırılğan devletlerin özellikleri arasındadır.

Gelişmiş ülkeler, küresel sermayenin gezegendeki tüm kaynaklarına ulaşmayı hedeflediğinden hareketle, ulusal ve bölgesel düzeyde ülke ekonomileri için fırsat yaratmaya çalışmaktadırlar. Dolayısıyla, ayrıştırmayı teşvik eden çıkarlar ve süreçler de gayet güçlüdür. Buna bir örnek ise Kuzey Kutup Bölgesi'ndeki buzulların erimesidir (Halden, 2007: 106). Kuzey Kutup Bölgesi'nin henüz ısınmaya başlamadığı dönemlerde bilimsel açıdan ortak araştırma alanı olan bölge, 2000'li yıllarda küresel ısınmanın da etkisiyle bulunan doğal kaynaklar (petrol, gaz, mineral kaynaklar) bölgeye komşu ülkeler arasında çıkar uyumsuzluğunu ortaya çıkarmıştır. Arktika olarak da adlandırılan bölgede, özellikle Norveç ve Rusya realist politikalar yürütmekte ve yeni bir soğuk savaş ortamının sinyallerini vermektedirler. Özellikle Norveç, bölgedeki enerji kaynaklarını "yüksek politika"*(high politics)*¹ olarak nitelendirmiştir (Wilhelmsen ve Gjerde, 2018: 391). 2010'da Norveç, Arktik bölgesi için uygun olan 48 adet Lockheed F-35

² Yüksek politika(*high politics*): Siyaset biliminde (ve özellikle uluslararası ilişkilerin alt alanında), yüksek siyaset kavramı, devletin hayatta kalması için hayati önem taşıyan tüm konuları, yani ulusal ve uluslararası güvenlik kaygılarını kapsar. (Kaynak: Keohane and Joseph S. Nye, Power and. Interdependence: World Politics in Transition (Boston: Little, Brown, 1977)

savaş uçağı satın almayı planlamıştır. Aynı yılın Mart ayında da uyguladıkları askeri tatbikatını, Norveç'in denizdeki petrol kulelerini hayali bir "Kuzey ülkesinin" ele geçirdiği savı üzerinden yürütmüşlerdir (Wallace ve Staples, 2010: 12). Rusya bu gelişmeyi protesto etmiştir. Arktika bölgesi üzerinde Danimarka, Kanada, Finlandiya, Norveç, ABD ve Rusya hak iddia etmektedirler (Magdunova, 2020: 68). Özellikle kaynak kıtlığı ile karşı karşıya kalan gezegende küresel ısınma sonucu Arktika 'da ortaya çıkan doğal kaynaklar üzerinde devletlerin, bölgedeki küresel ısınmaya çözüm bulmak yerine yeni enerji kaynakları üzerinde rekabet etmesi, gelecekteki küresel sorunlarda işbirliği ihtimallerini de zayıflattığı gibi çatışma riskini de arttırmaktadır.

Küreselleşmenin yarattığı iktisadi eşitsizlik, yalnız kuzey-güney eşitsizliğinde görülmemekte gelişmiş ülkeler arasında da kalkınmanın sürdürülebilirliği rekabetinde eşitsizlik ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan devletlerarası rekabetin siyasi, iktisadi, askeri, teknolojik, doğal kaynakların varlığı ve sosyal yapı dâhil birçok etken faktörle değerlendirilmesi yerinde olacaktır. Özellikle diğer faktörlerin sabit olduğunu düşündüğümüzde askeri ve teknolojik kapasitesi yüksek devletlerin esneklik düzeyi, daha yüksektir. Fakat askeri güç tek başına doğal kaynaklara ulaşmak açısından da yeterli değildir. Günümüzde iklim değişikliği siyasetinde rekabetin getirdiği mal ve hizmet üretiminden ziyade ortak değer olan gezegen üzerinde paylaşımın sonucu değer üretmek gerekmektedir (Callicott, 1984: 301). Çatışma bu kaynakların korunmasını hem engeller hem de kaynakların kalitesini düşürür. Bu durum bir kısır döngüye dönüşerek gezegeni gittikçe geri dönüşü olmayan süreçlere götürür. Devletlerarasında bir önceki yüzyılın hedefi olan mamul madde üretimi artık yerini enerji üretimine bırakmıştır. Enerji üretiminde de sürdürülebilir enerji gibi sonraki nesillere bırakacak şekilde kaynak üretmek gerekmektedir. İnsanlık bu noktada tekrar başa dönmüş ve sebep olduğu zararları azaltmak noktasında gelecek nesillere bırakılacak bir dünya için sürdürülebilir üretim süreçlerine yönelmiştir. Dolayısıyla geçmiş iki yüzyılda yaşanan süreçler, yerini çatışmadan işbirliğine, tüketimden değer üretmeye, doğayla özdeş bir sürece bırakmak durumundadır.

5. Sonuç

Bugün, nitelik ve nicelik bakımından çevreye verilen zararın küresel boyutu, küreselleşmenin yapısal sorunları sonucu ortaya çıkan iklim değişikliği ve neden olduğu sorunlardır. Çevre sorunları, insanlığın bugünkü ve gelecekteki yaşam temellerini tehdit ettiği sürece, "küresel" olma özelliğini koruyacaktır. Çevrenin ortak bir kamu malı olmasından ötürü hiçbir ülke, çevre sorunlarının kendi sınırları dışında kaldığını iddia edemez. Aynı biçimde de ülkeler, dünyanın

başka bir bölgesinde de olsa ortaya çıkan çevre sorunlarından güvenlik kaygısıyla da olsa uzak duramazlar. Kamusal bir alan olan çevreden tek bir devletin faydalanması, diğer devletlerin payını azaltırken bu aynı zamanda kümülatif olarak da kaynakların azalması sorununu ortaya çıkarmaktadır. Sanayileşme sürecinin sonunda ortaya çıkan bu durum, gelişmiş ülke ekonomilerinin çevreyi bir üretim faktörü olarak görmenin yarattığı çevresel sorunların çözümünde yeterli çabayı göstermemesi nedeniyle sorunlar gittikçe büyümektedir.

Devletlerarasındaki gelişmişlik düzeyi, teknolojik birikim, jeopolitik konum, doğal kaynaklara yakınlık-uzaklık, nüfus yoğunluğu, eğitim düzeyi, etnik çeşitlilik, vb. birçok etken, çevre sorunları nedeniyle güvenlik unsurunun bir parçası olmaktadır. Güvenlik için iktisadi ve siyasi istikrarı sağlamak devlet yönetiminin temel sorumluluğudur. Her iki durumda da istikrarı sağlamak için iktisadi açıdan rekabet etmek, siyasi açıdan ise toplumun beklentilerini karşılamak gerekir. İklim değişikliği, politik duyarlılık gerektirmektedir. Dolayısıyla sorumluluk bilinci liderlerin yönetim biçimiyle de ilgilidir. En önemli unsur; devlet yönetimlerinin politik duyarlılığının insani ve çevresel güvenlikle özdeş olmasıdır. Küreselleşmenin ortaya çıkardığı iktisadi eşitsizliğin ülkeleri getirdiği noktada; Kuzey ve Güney ülkelerinin sorumlulukları farklı olsa da çabaları ortak ve sürdürülebilir güvenlik endişesi üzerinedir. Kuzey ülkeleri, sera gazı azalımı konusunda üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirip yenilenebilir enerji kaynakları yatırımlarına öncelik vermelidir. Güney ülkeleri ise, iklim değişikliği sonucu ortaya çıkan çevre felaketleriyle mücadelede iklim finansmanı ile kurumsal kapasitelerini arttırmalı ve kurumsal açıdan yapısal sorunlarına çözüm üretmelidir. Bunun için de uluslararası işbirliği kaçınılmazdır. Fakat kapitalizm sonucu ortaya çıkan küresel yapı, rekabet ve kalkınma odaklı hareket etmeye mecbur bırakmakta ve bu durum devletlerarasında iktisadi, siyasi ve sosyal eşitsizlikleri ve rekabeti derinleştirmektedir.

Sonuç olarak küreselleşmenin yalnız belli bir kesimin refahı üzerine yaratmış olduğu siyasi, iktisadi ve sosyal düzende, iklim değişikliği gibi gezegenin tümünün güvenliğini etkileyen küresel bir sorun karşısında devletlerin ortak çabayı göstermeleri, sistemin mal ve hizmet üretmekten ziyade değer üretmesine bağlıdır. Bu noktada kapitalist sistemin doğası gereği ortaya çıkan kalkınma hedefi, sermaye artırımını olarak gezegenin kaynaklarını tüketmekten sistemin doğası gereği vazgeçememektedir. Bu durumda, küresel sistemin yapısal sorunlarının yarattığı “eşitsizlik” üzerinden gezegenin kaynaklarından eşit faydalanma veya gezegenin sorunlarının ortak çözümü gibi konular çözüme kavuşmamaktadır. Dolayısıyla iklim değişikliğinin neden olduğu çevre sorunlarının çözümünde gezegenin sermaye değeri değil, yaşamsal değeri üzerinden uluslararası işbirliği çözümleri amaçlanmalıdır. Küresel çevre

sorunlarının çözümü, küresel işbirliği çabalarıyla mümkün olacaktır. Aksi durumda devletlerin ulusal çabaları/ ulusal düzeyde çözümleri veya uluslararası işbirliğine destek verip sera gazı salınımının ticari değeri üzerinden yapılan anlaşmalar, gezegenin sorunlarını çözemeyeceği gibi, gelecekte kaynak kıtlığı devletlerarasında çatışma riskini de arttıracaktır.

Kaynakça

- Aksoy, B. (2001). Çevreciliğin Siyasallaşması ve Uluslararası İlişkilerdeki Etkinliğine Kuramsal Yaklaşım. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, 1-104. Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türkiye.
- Bauman, Z. (2014). *Küreselleşme- Toplumsal Sonuçları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Benjamin, P. (2000, November). *Green Wars: Environmentalism as a National Security Issue*. *USA Today*, s. 14-16.
- Biden, J. R. (2021, March). *Interim National Security Strategic Guidance*. WhiteHouse: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/03/NSC-1v2.pdf>. (Erişim Tarihi: 13.03.2022)
- Bozyiğit, R., & Karaaslan, T. (1998). *Çevre Bilgisi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Brauch, H. (2005). *Environment and Human Security. Towards Freedom from Hazard Impacts*. UNU-EHS, Publications.
- Brauch, H. (2005). *Threats Challenges, Vulnerabilities and Risks in Environmental and Human Security*. Bonn, Germany: UNU-EHS.
- Brenton, T. (1994). *The Greening of Machiavelli: the evolution of international environment*. London: Royal Institute of International.
- Buzan, B., & Weaver, O. (2003). *Regions and Powers- The Structure of International Security*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Buzan, B., Waever, O., & De Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. London: . London: Lynn Rienner Publishing.
- Callicott, J. B. (1984). Non-Anthropocentric Value Theory and Environmental Ethics. *American Philosophical Quarterly*, 21(4), 299-308.
- Collier, P. (2007). *The Bottom Billion*. Oxford: Oxford University Press.
- Dalby, S. (2002). *Environmental Security*. University of Minnesota Press.
- Dalby, S. (2008). Güvenlik ve Çevre Bağlantılarına Yeniden Bakmak. *Uluslararası İlişkiler*, 5(18), 179-195.
- Dollar, D. (2001). *Dollar Globalization, Inequality, and Poverty since 1980*. WorldBank, Development Research Group. (W. R. Group, Dü.) Worldbank. <https://www.uni->

- trier.de/fileadmin/fb4/prof/VWL/IWB/Vorlesung/2944_globalization-inequality-and-poverty.pdf. (Erişim Tarihi: 13.02.2022)
- Emre, Y. (2015). "Anthony Giddens ve Uluslararası İlişkiler:Yapılanma, Modernite ve Küreselleşme. Uluslararası İlişkiler". *Uluslararası İlişkiler*, 11(44), 5-23.
- Eşkinat, R. (1998). *Küreselleşme ve Türkiye Ekonomisine Etkisi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- EU. (2020). *The EU Green Deal*. European Sustainable Development Network. https://www.esdn.eu/fileadmin/ESDN_Reports/ESDN_Report_2_2020.pdf.(Erişim Tarihi: 02.03.2022)
- Frank, J. (1997, Autumn). *The Structuring of a World Environmental Regime 1870-1990* . *International Organization*, 51(4), 1-55.
- Giddens, A. (2000). *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Giddens, A. (2004). *Modernliğin Sonuçları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2008). *Ulus Devlet ve Şiddet*. İstanbul: Kalkedon. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Giddens, A. (2013). *İklim Değişikliği Siyaseti*. Ankara: Phoenix Yayınları.
- Griffiths, M., O'Callaghan, T., & Roach, S. (2013). *Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*. (CESAN, Çev.) Ankara: Nobel Yayın.
- Halden, P. (2007). *The Geopolitics of Climate Change*. Swedish Defence Research Agency. Stockholm: FOI. <https://www.osti.gov/etdweb/servlets/purl/925961>. (Erişim Tarihi:10.03.2022)
- Harvey, F. (2020, December 12). *UN secretary general urges all countries to declare climate emergencies*. The Guardian: <https://www.theguardian.com/environment/2020/dec/12/un-secretary-general-all-countries-declare-climate-emergencies-antonio-guterres-climate-ambition-summit> .(Erişim Tarihi: 29.01.2022)
- Health, D. G. (2021). *Interactive COVAX Map*. <https://launchandscalefaster.org/COVID-19>. (Erişim Tarihi: 06.03.2022)
- Homer-Dixon, T. (1999). *Environment Scarcity and Violence* . Princeton New Jersey: Princeton University Press. New Jersey: Princeton University Press.
- İklimHaber. (2020, Aralık 11). *Yoksul Ülkeler İklim Desteği için Daha Fazla Mali Destek Bekliyor*. İklim Haber: <https://www.iklimhaber.org/yoksul-ulkeler-iklim-etkileri-icin-daha-fazla-mali-destek-bekliyor/>. (Erişim Tarihi:01.03.2022)
- IPCC. (2013). *IPCC 5th Report: The Physical Science Basis*. <https://www.ipcc.ch/report/ar5/wg1/>
- Kaarbo, J., & James Lee, R. (2011). *Global Politics*. Boston, USA: . Boston, USA: Wadsworth Cengage Learning.
- Kagan, R. (2008). *The Return of History and the End of Dreams*. Londra: Atlantic Publishing.
- Kaya, Y. (2017). *Paris Anlaşmasını İklim Adaleti Perspektifinden Değerlendirmek*. *Uluslararası İlişkiler*, 14(54), 87-106.

- Kekic L. (2006). The Economist Intelligence Unit's index of democracy. *The Economist*. https://www.economist.com/media/pdf/democracy_index_2007_v3.pdf. (Erişim Tarihi: 02.04.2022)
- Keohane, R. O., & Nye Jr., J. (2015). Güç ve Karşılıklı Bağımlılığı Yeniden Ele Almak. *Uluslararası İlişkiler*, 12(46), 79-104. *Uluslararası İlişkiler*, 12(46), 79-104.
- Kurtoğlu, O. (2007). Dünyada Doğayı Koruma Hareketinin Tarihsel Gelişimi ve Güncel Boyutu. *Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 8(1), 59-79.
- Magdunova, M. (2020). Why is exploitation of Arctic offshore oil and natural gas resources ongoing? A multi-level perspective on the cases of Norway and Russia. *The Polar Journal*, 10(1), 64-81. doi:<https://doi.org/10.1080/2154896X.2020.1757823>
- Mc Donnell, D., Xiaoshan, L., Bennett, B., Xiang, Y.-T., Segalo, S., Abbas, J., Su, Z. (2021). COVID-19 Vaccine Donations—Vaccine Empathy or Vaccine Diplomacy? A Narrative Literature Review. *Vaccines*, 1-10. doi:<https://doi.org/10.3390/vaccines9091024>
- McCormick, J. (1993). "International Non-Governmental Organizations: Prospects for a Global Environmental Movement". S. Komieniecki içinde, *Environmental Politics in the International Arena* (s. 65-158). New York: MacMillan.
- Meadows, D., Meadows, D., Randers, J., & Behrens, W. (1972). *Limits to Growth*. New York: Universe Books.
- Meadows, D., Meadows, D., Randers, J., & William, W. (1972). *Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*. New York: Universe Books.
- Melchior, A., Telle, K., & Wiig, H. (2000). *Globalisation and Inequality; World Income Distribution and Living Standards 1960-1998*. Oslo, Norway: Norwegian Ministry of Foreign Affairs.
- Morin, E. (2020). *Yolumuzu Değiştirelim, Koronavirüsün Öğrettikleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Olivier, J., Greetjanssens-Maenhout, J., Jeorane, H., & Peters, W. (2014). *"Trends in Global CO2 Emissions:2013 Report"*. Environmental Assessment Agency. PBL Netherlands. <https://www.pbl.nl/en/publications/trends-in-global-co2-emissions-2013-report>. (Erişim Tarihi: 05.03.2022)
- OXFAM. (2021). *Carbon Inequality in 2030*. OXFAM Library. <https://oxfamilibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/621305/bn-carbon-inequality-2030-051121-en.pdf>. (Erişim Tarihi: 20.02.2022)
- Özcan, B. A. (2020). Ortak Mülkiyet Çerçevesinde İklim Değişikliği Sorununun Çözümünde Kyoto Protokolü'nün Etkisi. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 20(2), 169-184. doi:<https://doi.org/10.25294/aiiibfd.827487>
- Pattey, L. (2007). State Rules: Oil Companies and Armed Conflict in Sudan. *Third World Quarterly*, 28(5), 997-1016. <https://www.jstor.org/stable/20454976>
- Prunella, C. (2014, December). An International Environmental Law Case: Train Smelter Arbitration. International Pollution Issues: H. College içinde, *The International Pollution Issues*. <https://intlpollution.commons.gc.cuny.edu/an-international-environmental-law-case-study-the-trail-smelter-arbitration/>. (Erişim Tarihi: 17.01.2022)

- Şahin, Ü. (2019, Aralık 9). "Tamam, 1,5 derece yarın! Peki 2 dereceye kaç yıl kaldı?". *Yeşil Gazete*.<https://yesilgazete.org/madrid-notlari-1-tamam-15-derece-yarin-peki-2-dereceye-kac-yil-kaldi/>.(ErişimTarihi: 12.01.2022)
- Salehyan, I. (2008). From Climate Change to Conflict? No Consensus Yet. *Journal of Peace Research*, 45(3), 315-326. doi:<https://doi.org/10.1177%2F0022343308088812>
- Şeker, A. U. (2021, Mart 03). *AB, Kovit-19 Aşu İhracatına Ek Sınırlama Getirdi*. Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ab-kovid-19-asi-ihracatina-ek-sinirlama-getirdi/2186944> .(ErişimTarihi: 21.03.2022)
- Senate, U. (2006). *Hurricane Katrina: A Nation Still Unprepared*. Washington D.C.: U.S. Government.
- Simonet, H. (1975). Energy and the Future of Europe. *Foreign Affairs*, 53(3), 450-463. doi:<https://doi.org/10.2307/20039521>
- Smith, M. E. (2020). *Uluslararası Güvenlik*. Ankara: Felix Kitap.
- Stern, Q. Y., Stern, N., Wu, T., Lu, J., & Green, F. (2016). China's Post-Coal Growth. *Nature GeoScience*, 9(8), 564-566. doi:<http://dx.doi.org/10.1038/ngeo2777>
- Sümer, G. Ç. (2021). İklim Değişikliği Bağlamında Kıyı Başkentlerinin Durumu ve Yer Değişikliklerine Yönelik Etkileri Üzerine Bir İnceleme. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 243-266.
- T.C. Çevre, Ş. v. (2022, Mart 5). *Paris Anlaşması*. T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı: <https://iklim.csb.gov.tr/paris-anlasmasi-i-98587>. (Erişim Tarihi: 08.06.2022)
- UNFCCC. (2015). *Paris Agreement*. Mart 15, 2022 tarihinde United Nations Climate Change: https://unfccc.int/sites/default/files/resource/parisagreement_publication.pdf
- UNISDR. (2020). *Small Island States*. United Nations, United Nations Office for Disaster Risk Reduction.
- USA Defence Ministry. (1991). *National Security Strategy of United States*. Washington D.C.: White House. <https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/nss1991.pdf?ver=3sIpLiQwmknO-RplyPeAHw%3d%3d> (Erişim Tarihi: 25.02.2022)
- USA Defence Ministry. (1998). *National Security Strategy of the United States*. Washington D.C.: White House. <https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/nss/nss1998.pdf?ver=z11p-sJtgDvXOM01YVnfqA%3d%3d>
- Victor, D. (2006, August). Toward Effective International Cooperation on Climate Change: Numbers, Interests and Institutions. *Global Environmental Politics*, 6(3), 90-103. doi:<http://dx.doi.org/10.1162/glep.2006.6.3.90>
- Wallace, M., & Staples, S. (2010). Ridding the Arctic of Nuclear Weapons: A Task Long Overdue. *Pugwash Conferences on Science and World Affairs*, 1-20. Toronto: Canadian Pugwash Group.
- Weisman, A. (2008). *The World Without Us*. New York: Picador Paper.
- Weiss, L. (2012). *The Myth of the Powerless State*. New York: Cornell University Press.
- Welch, D., & Nye, J. (2011). *Welch, D. A., & Nye, J. S. Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*. İstanbul, Türkiye: İş Bankası Yayınları.

- Wilhelmsen, J. M., & Gjerde , K. (2018). Norway and Russia in the Arctic: New Cold War Contamination? *Arctic Review on Law and Politics*, 9, 282-407. doi:10.23865 /arctic.v9.1334
- Yanardağ, M. Ö., & Bozkurt, K. (2017). Bedavacılık Sorununun Paris İklim Anlaşması Çerçevesinde Analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(53), 72-93.
- Yıldız, Z. (2020, Ocak 27). *Birleşmiş Milletlerden İlk Kez "İklim Mültecisi" Kararı*. Euronews: <https://tr.euronews.com/2020/01/27/birlesmis-milletler-den-ilk-kez-iklim-multecisi-karari>.(Erişim Tarihi: 22.01.2022)